

Sanat ve İdeoloji

Nejat Arif Merey

İdeolojiler sanatı değişik alanlarda kullanırlar. Bazen kendi ifadelerini anlatmak için, bazen propaganda için, bazen de halkı şekillendirmek için. Ama ideoloji mutlaka sanata müdahale eder. Eğer bir ideoloji toplumsal egemenliği ele geçirmiş ise hemen sanatın kurallarını belirlemeye çalışır. Egemenlik toplumsal kontrol gerektirir. Toplumsal kontrol bir illüzyondur ve illüzyon da bir sanattır. Sanatçının ideoloji ile ilişkisi iki türdür. Yaratıcı kişi ya ideolojinin yanındadır ya da karşısındadır. İdeolojik içeriği olmayan bir eser egemen ideolojiye uyum sağlamış eserdir.

Ortaçağ Avrupa'sında dini ideoloji kıtaya her alanda hakim olup o kadar baskı yapmıştır ki Avrupa'nın kültürel tarihi din ile şekillenme ve dini dogmaya karşı çıkmak diyalektiği ile şekillenmiştir. İslami ideoloji içinde 'puta tapmamak' için oluşturulmuş kurallar figüratif heykel yapmayı ve peygamberin suratını resmetmeyi yasaklarken muhteşem geometrik soyut bir ifade biçimi yaratmıştır. Konfüçyüsçü ideoloji aşırı kuralcılığı ile dokunduğu toplumları katılaştırmış ama o toplumlar da ortak hareket edebilmeyi ve dev koreografi gerektiren eserleri diğerlerine nazaran daha iyi becermekte.

Sanayi devriminden sonra komünist ideolojinin sanatı kullanım biçimi sanatın her dalına işlemiş ve sanatı müthiş ilerletmiştir. Geçmiş reddeden ve daha önce denenmemiş bir toplumsal model kurmaya çalıştığından kuruluş dönemlerinde insanlar çok özgür ve deneysel düşünebilmişlerdir. Propaganda posterleri olsun, müziği, tiyatrosu, edebiyatı olsun ideolojiye hizmet ederken sanatın gelişimine büyük bir ivme kazandırmıştır. Sovyet ve Çin devrimlerine bakıldığında devrim dönemi geçtikten sonra devlet destekli ideolojiye uygun işlere izin verilmiş ve eleştiriye pek izin verilmemiştir. Devrimden önce ve devrim anındaki açık fikirlerin çoğu durdurulmuştur. Stalin döneminde kültürel ve sosyal hayatın ilerleme hızından korkulmuş ve Sovyetler kültürü tekrar eski referanslarına dönmeye zorlanmıştır. O noktada kültür alan geleneksel Rus ifadesinden devam ettirilmeye çalışılmıştır. Çin'de ise kültür devrimi ilerleme adına katı bir eskiyi reddetme ve toplumu şekillendirme aracı olarak kullanılmış fakat kendi yerel ideolojileri var olmayı sürdürmüştür. Her iki büyük komünist ülkede de devlet zoru ile yapılan sansür ile kültüre müdahale edilmiştir. Bu baskılar zamanla halklarını hayal kırıklığına sürüklemiştir. Neticede bazı sanatçılar kaçmış ve kültürel ilerleme çok zarar görmüştür. Bu ideolojilerdeki bakış açılarını anlamak için okunabilecek kitaplardan beni en etkileyenleri Sergei Eisenstein'in 'Disney Hakkında' ve Kim Jong-Il'in 'Sinema Hakkında' adlı kitaplarıdır.

Yine de 20 nci yüzyılın büyük bir bölümünde sol ideolojiler kültürler üzerinde çok etkili olmuştur. Soğuk savaşın bitimine kadar o yüzyılda kültür ile uğraşan insanların büyük çoğunluğu kendilerinin sol görüşlü olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Komünist

olmayan ülkelerde bile sol ideolojiye yakınlık duymayan bir çok entelektüel ciddiye alınmama ve akademik dışlanma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bir çok sanatçı için de geçerli bir durum olmuştur. En meşhur örnek Salvador Dali'dir. Dali sağ ideolojiye yakın olduğunu beyan ettiği için diğer kültür insanları tarafından uzun yıllar eleştirilmiş yer yer dışlanmıştır.

Kapitalist dünyada ise soğuk savaş zamanında yönetici sınıf sansürün halk üzerinde yarattığı negatif tepkiyi görmüş ve sansür yerine manipülasyon tekniklerini tercih etmiştir. Bu konu bence en açık ve net bir şekilde Banu Avar'ın 'Yalancı Kuş' adlı kitabında anlatılıyor. Kapitalist dünya istihbarat servisleri aracılığı ile kültür alanına psikolojik harp tekniklerini kullanarak müdahale etmiştir. İstihbarat birimleri birçok ünlü sanatçıya direk müdahale etmiştir. Kendini komünist olarak tanımlayan George Orwell'in İngiliz istihbaratı ile iletişim halinde olduğu sonradan ortaya çıkmış bir gerçektir. Ian Fleming'in 'James Bond' karakteri Hollywood tarafından temel propaganda aktörü haline getirilmiştir. İstihbarat kültüre o kadar müdahale etmiştir ki Isaac Asimov'dan Mark Rothko'ya kadar bir çok sanatçının işlerine müdahale eden birimler kurmuştur.

Amerika'nın önderliğinde dünyaya kültürel hegemonya pazarlandı ve soğuk savaştan sonra pazarlamanın ötesine geçip dayatma şeklini aldı. Kuzeybatı Atlantik kültürü diğer kültürlerin üzerinde hem yön veren hem de ayrılık yaratan bir etkiye sahip oldu. Soğuk Savaş'tan sonra dünya iletişim devriminin de etkisi ile 'küreselcilik' ideolojisi ile tanıştı. 'Küreselcilik' evrensel, eşitlikçi, gelişmiş bir kültür yaratma iddiasında olsa bile aslında Anglo-Sakson kültür hegemonyasıdır. Öyle güçlü bir ideolojik dayatma yaşandı ki Francis Fukuyama isimli düşünür 90 lı yıllarda tarihin bittiğini ve bundan sonra dünyanın bu kültür ve sistem ile ebediyen yaşayacağını söylediğinde bu tezin saçmalığı ciddi bir mecrada sorgulanamadı. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere kontrolünde olan kültürel hegemonya bütün dünyaya dayatılırken, diğer toplumlar bu kültüre karşı direnemeyip adapte oldular. 2008 ekonomik krizi ile bu hegemonya duraklama dönemine girdi. Dünya'dan bir antitez çıkmamasına rağmen küresel güç kendisini düzeltmek yerine dünyaya saldırmaya devam etmeyi seçti. Bu egemen ideoloji kültürel olarak kendini tekrarlayıp yeni bir fikir üretemeyerek sansür dönemine girdi. Bugün bu ideolojinin dışladığı halklar adapte oldukları küresel kültürün metodolojilerini kullanarak kendi kültürlerini şekillendirmektedir. Bugünü anlamak için sosyoloji ve sanat ile ilgili çok sayıda yayın ve makale arasından iyi bir yayın olarak Ali Artun'un öncülük ettiği E-skop dergisini (ve internet sayfasını) tavsiye ederim.

Kuruluş aşamasında Türkiye sanatı toplumsal bir eğitim ve kültürel kimlik yaratma aracı olarak kullandı. %90 lara yakın okuma yazma bilmeyen, sanayisi, burjuvası olmayan bir toplumu düzenleme sorumluluğunu ele aldı. İleri medeniyetlere yetişmek ve bilim toplumu yaratmak amacı ile sömürgeci geleneği sürdüren kuzeybatı Atlantik toplumlarının metodolojilerini kendi toplumuna uyguladı. Bu konuda da mükemmel olmasa da gayet makul bir sonuç aldı. Ülke hem dünyaya adapte oldu, hem de kendi yerel kültürünü geliştirdi.

Fakat Türkiye uzun soluklu bir kimlik arayışı içinde kültürünü şekillendirdi. Kabaca söylersek bu kimlik arayışı 'doğulu mu batılı mı olmak gerekli?' sorusu üzerinden şekil aldı. Sanayileşme ile başlayan kentlere göç beraberinde kültürel bir çatışma getirdi. Bu ayrışma kültürün her alanına yansdı ama en belirgin olarak müzik alanında yaşandı. Bugün garip gelse bile 20 nci yüzyılın son çeyreğinde yüksek eğitilmiş kesimden bir çok insan Türkçe müzik dinlemekten utanırdı. Arabesk müzik göç eden kitlelerin sesi olmasına rağmen kültürel olarak aşağılanırdı. Göbek atmak, halay çekmek gibi yerel ve taşradan gelen danslar küçümsendi. Şehirli ve gelişmiş batı toplumlarına ayak uydurmak isteyenler ile taşradan göç eden, yeni yaşam tarzına adapte olmaya çalışan insanlar arasında belirgin bir kültür çatışması ortaya çıktı. O yıllarda saç uzun olduğu için sokakta dayak yiyen erkekler olurdu. Türkçe pop veya arabesk müziğini utancından başkalarından saklanarak dinleyenler veya sadece Türkçe olduğu gerekçesi ile reddedenler vardı. Bu çatışmanın içinden 'Anadolu Rock', 'Türk Hafif Batı Müziği' gibi güzel ve güçlü formlar da ortaya çıktı. 'Türk Sanat Müziği' özgün varlığını koruyabildi ve muhteşem besteler ortaya koydu. Bugün 'Anadolu Rock' bütün dünyada saygı görmektedir. 'Türk Hafif Batı Müziği' ise 80 lerin sonunda başlayan ve dünyada çok beğenilen 'Türk Pop Müziği'nin' temelini oluşturdu. Arabesk müziğin de önde gelen sanatçıları sevilen ve sayılan kültür değeri oldular.

Bu kimlik arayışı dönemi bence 2013 yılında bitti. O sene gezi olaylarının gölgesinde kalmasına rağmen rekor seviyede katılım olan 13 üncü İstanbul Bienali yapıldı. Küratörlüğünü Fulya Erdemci'nin yaptığı 'Anne Ben Barbar mıyım?' isimli bienale yerel halk tarafından öyle bir katılım oldu ki gözümün önünde bu ülkenin kimlik krizinin bitişini sembolize edecek bir çok karşılaşma yaşandı. O bienalden önceki bienaller sanat sever küçük bir kitlenin dikkatini çekerken 13 üncü İstanbul Bienaline toplumun her kesiminden insan akın etti. Bienalin başlığı Lale Müldür'ün bir şiirinin ismi ve o anda bu başlık bile tek başına bir kültür krizini bitirebilirdi. O yıl karşımda gerçekten de kendi kimliği ile uzlaşmış bir toplum vardı.

Türkiye'de tarihi süreçte kültür alanında arada sırada hatalar da yapıldı. Kuruluşundan sonra Türkiye'de Avrupa'dan eğitimci getirilmesi için bir teşvik programı vardı. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'ye Avrupa'dan bir zihin göçü gerçekleşti. Bela Bartok dahil nice sanatçılar hayati güvence ve özgürlük için Türkiye'ye geldi. Ama bence Türkiye bu göçten yeterince yararlanamadı, bir kısım kültür insanı akademilerde hoca oldular ama büyük çoğunluğu Türkiye'de kalmadılar. Daha sonra NATO kampının getirdiği ideoloji ve küreselleşme etkilerini göstermeye başladı. Bu süreç içinde bazı zamanlarda yerli kültür insanları korkudan ülkeden kaçtılar. Bu kaçış şu anda da devam etmekte. Bir çok kültür sanat insanı kendini güvende hissetmediği için yurt dışında yaşamayı tercih ediyor. Bu da ülkenin yaptığı bir hata ve kültürü için büyük bir kayıptır. Bugün kültür ve sanat alanı Turizm ve Kültür Bakanlığı'na bağlı. Şu anda Türkiye'de sanatın ana görevi turizmi canlandırmak iken aynı zamanda geçmişini tekrar tanıyan ve yorumlayan bir sanat anlayışı var.

Ne ironiktir ki Türkiye’de ilerlemeciliğe gösterilen tepki NATO’ya girdikten sonra bizzat batı ülkeleri tarafından desteklendi. Aslında ironik değil çünkü sömürgeci imparatorluklar kendilerinden görmedikleri toplumlarda hep gerici veya kaos çıkartan, kendi toplumunu yıpratın ideolojik topluluklar ile ortaklık yaptılar. Antonio Gramsci’nin hapishane yazılarında belirlediği ‘Kültürel Hegemonya’ sömürgeciliğin kültür ve sanat hayatını nasıl değiştirdiğini anlatan en önemli kavramdır.

Amerika Birleşik Devletleri’ni anlamadan bugünkü sanat ve ideoloji ilişkisini anlamak mümkün değildir. Amerika Birleşik Devletleri ideolojisinde ‘Eski dünyayı terk etme ve yeniden başlama’ fikri hala temel olarak durmaktadır. Söz konusu ülke Avrupa tarzından uzaklaşmak, kendine özgü yerel bir kültür yaratmak için çok çaba gösterdi. Kovboy bir Amerikan şövalyesi olarak Hollywood tarafından tasarlanmış bir kavramdır. ‘Oz Büyücüsü’ devlet teşviği ile Amerika Birleşik Devletleri’ne ait bir masal olsun diye yapılmıştır. Jackson Pollock ‘Aksiyon resmi’ kavramını bu amaçla, büyük çabalar sonucu icat etmiştir. Jackson Pollock’un hayat hikayesi bu toplumsal çabanın en belirgin örneğidir. Pollock taşradan gelip halkı temsil eden bir sanatçı olarak New York’da Lee Krasner isimli şehirli soyut dışavurumcu bir ressam ile evlenir. Eşi Pollock’a Amerika’ya özgü bir ifade bulması için yardımcı olurken aynı anda da menajeri olarak önemli kültür insanları ile bağını kurar. Böyle bir psikolojik baskı altında Pollock çok acı çeker ama sonunda yıpransa da yeni bir Amerikan görsel ifadesi olan ‘Aksiyon Resmi’ni’ ortaya çıkartır.

Hem kendi devrimi hem de ülke içindeki kölelik ile mücadele Amerika Birleşik Devletleri’nde ‘özgürlük’ kavramını temel konulardan biri yaptı. Özgürlük kazanan kölelerin müziği olan caz temel müzik formlarından birisi oldu. Gerçekten de caz müziğinde klasik müzik enstrümanları geleneksel bir kalıp yerine özgürce kullanılmaya başlandı. Daha sonra bu ‘özgürlük’ kavramı ideolojik zorlamayla ‘bireysellik’ ile iç içe geçti.

Amerika Birleşik Devletleri dünya savaşlarından sonra kapitalist dünyanın kültürel egemenliğini sürdürme görevini üstlenince işler biraz değişti. 1950 li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde ideolojik eleştirilere karşı senatör McCarthy’nin isim babalığı yaptığı bir baskı dönemi yaratıldı. Anti komünizm adına büyük bir toplumsal baskı atmosferi oluşturuldu. Bu dönemde birçok kültür insanı sistemin dışına itildi veya etkisizleştirildi.

İdeoloji ile sanatçı ilişkisinde çok örnek var ama en ilginçlerinden biri Ernest Hemingway’in ideoloji ile ilişkili kendi hikayesidir. Ernest Hemingway maceracı biri olarak tehlikeli ve travmalı bir hayat yaşamıştı. Uçak kazaları geçirmişti, tehlikeli safarilere katılmıştı ve çatışmaların gri bölgelerinde bulunmuştu. Bu yaşam tarzı akıl sağlığını kötü etkilemiştir. İspanya iç savaşına katıldıktan sonra anti-faşist bir ideoloji edinmişti. 1940’lı yıllarda Sovyet ajanı olmak istemiş ve NKVD’ye (eski Sovyet istihbarat servisi) başvurmuş. NKVD olayı ciddiye almamış ama sorun olmasın diye de onunla gereksiz yere iletişime geçen iki ajan ayarlamış. 1950 li yıllarda belki de haklı olarak

kendini FBI'nin hedef listesinde görerek o kadar paranoyak olmuş ki intiharından hemen önce bu korkuyu dillendirmiş. Her ne kadar diğer travmaların etkisi olmuş olsa bile bu ideolojik gerilim intiharının ana sebebi olabilir. Uzun yıllar bu hikaye toplumdan saklandı ama daha sonra yayınlanan CIA raporları ile ortaya çıktı. O dönemden daha değişik bir ideolojik hikaye ise Akira Kurosawa'nın hikayesidir. Akira Kurosawa bir asker kaçağıdır. Savaş sonrasında Japonya'nın imajını düzeltmek için öne çıkarılan en önemli sanatçı oldu. Ama Kurosawa Japonya'da çok sevilmedi. Hollywood ise bu büyük yeteneği bağrına bastı, metodlarını kendi eserlerine ek olarak kullandı. Ülkesinin imajına büyük katkılar yapmasına rağmen Japon toplumu asla tam olarak Kurosawa'yı benimsemedi. Bu yüzden 72 yaşında bir intihar girişiminde bulundu. Bugün hala Japonlar için makul ve sevilen bir sanatçı değildir.

2015 yılında Hollywood'un yaptığı bir biyografi filmi olan 'Trumbo' bu dönemin sanatçılar üzerindeki etkisini çok iyi gösterir. İdeolojik baskının ters teptiğini Vietnam Savaşı sırasında halkın başkaldırısı sonucunda yönetici sınıf kabullendi. Aynı sıralarda daha önce kendini dünyadan soyutlamaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri yüzünü dünyaya çevirdi ve kapitalist dünyanın lideri olarak kültür emperyalizmine başladı. Özgürlük adına sisteme başkaldıran sanat ülke içerisinde finansal olarak desteklenip pasifize edildi, ülke dışında ise bir psikolojik silah ve yumuşak güç olarak kullanıldı. Kendisi yeni bir ilerleme bulamadığında dünyanın geri kalanından sanatçıları ve eserleri getirip kendi kültürünü geliştirmek için kullandı. Hollywood ve çizgi roman dünyası ne zaman yaratıcı bir sıkıntıya girerse başka ülkelere yetenek ithal etti. Zamanla Avrupa imparatorluklarından aldığı sömürgeci bir anlayışı kullanıp başka kültürleri ezdi, aşağıladı. François Truffaut'nun 'La Nuit Américaine' (Day for Night) filmi bu konuya geniş bir yer vermiştir. Bir çok ülke Amerikan kültürünü benimseyip kabul etti. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru ise kendi kültürünü bütün dünyaya dayatırken Amerikan sanatsal ifadesi vahşileşti. Artık anti kahramanlar öne çıkarılmaya, vahşet estetize edilmeye başlandı. Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dönemde aşırı gücün getirdiği kibir ve körleşme sanatlarına yansımaya başladı. Küstahlık, bencillik, aşırıcilık gibi kapitalizmin işine yarayan bireysel zaafı sanat eserlerinde yüceltmeye başladı.

İçinde yaşadığımız çok kutuplu dönem bir değişim anı. Kuzeybatı Atlantik ülkeleri hızla güç kaybederken yükselen ülkelerin ideolojileri ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ideolojisi arasında büyük fikir farklılıkları yok. Genel dünya halkının ideolojisinde ise büyük bir değişim var. Özellikle geçmiş yorumlamada bir aydınlanma çağı başladı. Bu durum da kültür hayatına ve sanat eserlerine yansıyor. Eskiden Türkiye'de sokakların, ezilmişlerin müziği Arabesk Müziği iken bugün Türkçe Rap müzik bu rolü üstlenmiş durumda. Türk dizilerinin dünyadaki başarısı, Kore pop kültürünün dünya gençleri üzerindeki etkisi ve küresel pop müzikteki Latin Amerika ağırlıklı İspanyolca'nın varlığı yerel kültürlerin dünyadaki başarılı örnekleridir. Bunlar batının kültürel icatlarının batı dışı kültürler tarafından başarılı kullanımlarıdır. İçeriklerinde ise ideolojik bir karşı çıkış yok, bilakis kendisi ve dünya ile uzlaşmış yerel yeteneğin gücü var.